

MAJOR ÁGNES

„A kertész diktátora a fának, és olykor zsarnoka”

Modernitás és nemzeti identitás átalakuló fogalmai a *Könyvről könyvre* cikkeiben

Babits Mihály számára íróként és szerkesztőként két műfaj volt kiemelkedő jelentőségű: a líra és a kritika. A verseit küldte el Osvát Ernőnek, nevezetes „összes műveit” kérő üzenetére, s éppen a szövegválasztó kritika, vagyis az Osvát által, főleg az 1920 után közölt szerzők színvonala idegenítette el tőle fokozatosan. Ellentétük ugyan nem vált közismertté és nem lett közbeszéd tárgya, mivel Babits a *Nyugatot* mint intézményt soha nem tagadta meg – de 1929 elején a szerkesztéssel kapcsolatos eltérő felfogásuk olyan élessé vált, hogy Babits ki is lépett a *Nyugat* gárdájából, és önálló lap alapítását tervezte (GELLÉRT 2017; 30). Miután Osvát halálát követően előbb Móricz Zsigmonddal, majd Gellért Oszkárral folytatta a szerkesztést, ugyancsak a lírai és a kritikai írások közlésével foglalkozott – ekkor jelentek meg például a külföldi irodalmakat vizsgáló blokkok –, minden mást átengedett szerkesztőtársainak.

Ami Babits irodalomtörténeti kvalitásait illeti, a Földessy Gyula Ady-kiadásáról¹ vagy Dézsi Lajos Balassi-kiadásáról² szóló kritikái, illetve egyetemi előadásai világosan mutatják, hogy kora filológiai és interpretációs módszereit jól ismerte, s voltaképpen egy komoly és rendszeres szakmai kritikát kifejtő pálya is előtte állhatott. De mégsem élt ezzel a lehetőséggel: bírálatában, ismertetéseiben inkább személyesebb hangot és véleményt ütött meg, ami azonban nem zárta ki a kritikai attitűdöt, ahogy ezt például a *Könyvről könyvre* rovatának Radnóti Miklósról,³ a katolikus irodalomról⁴ vagy Németh Lászlóról szóló írásai⁵ is mutatják. E módszerbeli redukciónak az lehetett az egyik oka, hogy nem talált megfelelő tárgyat az általa fontosnak tartott tudományos tárgyalásra, másfelől viszont

fontosnak érezte, hogy a szélesebb olvasóközönség ismereteit bővítse úgy, hogy témaválasztásaival egyben saját érintettségét is vállalja. Említett sorozatának írásai ezt a célt szolgálták, s mellesleg ez a kettős módszer ebben a vonatkozásban *Az európai irodalom története* című munkájának is előképévé vált.

* * *

Babits 1923-ban és 1924-ben, majd 1933 és 1939 között *Könyvről könyvre* címmel a *Nyugatban* jelentette meg rövid kritikai írásait és egyben vallomásait. Valóban, vallomásokként is megragadhatók az írások, mert bár cikkeinek elsődleges tétje az, hogy bennük tárgyilagos és tūpontos bírálatokat fogalmazzon meg olvasmányélményeiről, de számos esetben személyes megjegyzéseket, életének aktuális történéseit is rögzítette a rovatban. A *Könyvről könyvre* cikkeit tehát egyfajta naplóként is olvashatjuk, ami azonban kihagyásokkal teli és szaggatott: az 1933-as újrakezdés után 1934-ben a cikkek már megritkulnak, majd 1935-től Babits egy ideig felhagy a kritikák írásával. 1938 januárjában és júniusában újból közöl néhány írást, majd a következő év augusztusában és szeptemberében jelentkezik utoljára a rovatval. A cikkek nem csak a *Nyugatban* olvashatók: 1973-ban Belia György sajtó alá rendezésében könyvként is kiadták, viszont fontos megjegyeznünk, hogy a gyűjtemény közel sem teljes (melyre a szerkesztői utószó is utal, bár a fülszöveg ennek épp az ellenkezőjét állítja): az akkori politikai cenzúra miatt több írás, például Illyés a Szovjetunióról írt könyvről szóló kritika sem szerepel a kötetben. Sőt, a szintén Belia-féle, 1978-as, kétkötetes *Esszék, tanulmányokban* is közzétették a sorozatot, melyben az előző kiadásból kihagyott szövegek már olvashatók, de nem eredeti, hanem átírt formában.

A két részre osztható rovat első darabjaihoz (1923–1924) kapcsolható Babits konfliktusa a húszas évek elején pályát kezdő nemzedékkel – Sárközi György, Szabó Lőrinc stb. –, akik hosszabb-rövidebb ideig „tanítványai” voltak, s akiket az ebben a vonatkozásban naiv és mindig reménykedő Babits szellemi barátainak is gondolt. Az első folytatásokban Babits egyaránt kritizálja Horváth János nemzeti verselméletét, Gragger Róbert

magyar-antológiáját, Szabó Lőrinc verseit; a szaktudományt, a külföldnek kínált magyarságképet, valamint az (akkor) élő szépirodalmat. S közben olyanokat mond, ami (felfogás és elkötelezettség kérdése) felér egy becsületsértéssel – holott egyszerűen csak igaz. Például hogy kevés kivétellel a magyar költők teljesítménye sem egyenletes, és a hírnevük sok esetben nem a legjobb műveiken alapul. Babits 1924 után feltehetően azért hagyta abba a sorozatot, amiért ekkorra már lemondott a novellaírásról is, vagyis az értetlen visszhang csüggeszthette el, ráadásul ekkor már elsősorban a *Halálfiái* megírásával foglalkozott.

Első, 1923. január 16-ai cikkében Babits kritikusi krédóját is megfogalmazza: „egy szem többet lát, [...] többet legalább abból, ami annyira egy a sokban, mint a magyar irodalomnak kellene lennie” (BABITS 1973; 7, kiemelés az eredetiben). Ahogyan arra Melczer Tibor is rámutat, ez az állásfoglalás és attitűd egyben célkitűzést is jelent, hiszen Babits rovata a magyar irodalom egységéért vívott harcának terepe kíván lenni (MELCZER 1975; 516). Ha végigtekintünk a *Könyvről könyvre* írásain, jól láthatjuk, hogy a műkritikák különféle megközelítései mindvégig ezt a szempontot kívánják érvényesíteni.

Az irodalmi egység képzete persze nem függetleníthető a nemzeti identitás kérdésétől. Ahogyan említettem, különböző művek kapcsán merül fel a probléma, például Babits több írásban a kisebbségben művelt magyar irodalom kapcsán szólal meg: egyfelől a szlovenszko-i magyar irodalom, másfelől pedig a transzilvanizmus kérdéseiről értekeznek. *Erdélyi csillagok* című, 1935-ös cikkében a következőket fogalmazza meg: „el-szomorít az, hogy magyar írók védekező csoportban tarthatnak össze a magyar kritika ellen, s kivált még, hogy erdélyi írók a magyarországi kritikában külföldről jött támadást láthatnak. »Külföld« politikai fogalom; a kultúrának semmi köze az országhatárokhöz. Ahogy már mondtam: magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek talaja a magyar nyelv” (BABITS 1973; 259–260).

Míg a cikksorozat első darabjai a fiatal Szabó Lőrincet méltatva a költőnemzedékek közti szakadék és a modern költészet helyzetének tárgyalására is alkalmat adnak, azt láthatjuk, hogy a *Könyvről könyvre* cikkei lassanként irodalompolitikai fejtegetésekké alakulnak át az évek során.

Talán mondanunk sem kell, hogy Babits számára a modernitás első-sorban az *irodalmi modernitást* jelentette. Ahogyan hosszan érlelt korai verseiből, első kötetéből, egyetemi, főleg Kosztolányival váltott leveleiből kiderül, az irodalmi modernitás számára három részből állt össze: egyfelől Arany kései líráját, az „őszikéket”, egy addig jelen nem lévő lírai személyességet jelentette, másfelől Ady ambivalens, emberi megnyilvánulásaiban idegen, de tartalmában és nyelvében új, a megszólalás határait feszítő, lassan ható költészetét, valamint a saját, korától elforduló, egyszerre öntudatos és rejtőzködő, hagyományőrző újítását, újító szándékát. Ez a három összetevő egyben elfordulás volt az epikától, a retorizáltságtól, a társadalmi és a szellemi konvencióktól – azoktól, amelyek a nemzeti identitás részei voltak. Vagyis Babits számára az irodalmi modernitás hármasság elfordulást jelentett. Mindhárman (mármint Arany, Ady és maga Babits) a költői nyelvet is megújították, a tartalomtól túli nyelvi modernitásuk eltért a múlt századelőn érvényes nemzeti önzonosság nyelvi jellemzőitől. Ennek ellenére – mivel Babits számára az irodalom művészi, nem pedig politikai kérdés volt: ezt példázza remekül a Szekfű Gyuláról írt cikkében, amikor azt állítja, „[a]z Ideológia és az Alkotás ellenségek” – békében megfér volna az uralkodó hagyománnyal, ha az érvényes nemzeti identitás képviselői saját táboruk egyben tartására nem kezdik el címkézni főleg Adyt és őt magát is. Fellépésüket a nemzeti identitás kihívásként érzékelte, és így is kezelte. De a századelőn az, amitől Babits elfordult, még pozitív értékekkel bírt, akkor is, ha már eszméik, értékeik kiürültek, mert keletkezésük foglalta magában az értéktudatot.

A könyvekről írt kritikákban Babits többek között az újnépesség, a konzervativizmus és a háború fogalmát, kérdéseit, vonatkozásait érinti. Az újnépességről szólva például Sértő Kálmán és Radnóti korai verseiről mond éles bírálatot: „Radnóti, akinek új könyve paplanomon hever, s akinek modern szabadvers-uniformisa alatt halkabb líra gyenge szíve dobog: ilyen virágénekeket dalol: [...] »Minden alszik itt / két virág is szotyogva / egymásra hajlik! s rotyogva nő...« Ahol a virágok is szotyognak és rotyognak, ott nem csoda, ha a napfény »hasra fekszik utakon és nagyokat mélázva vakarja farát«” (BABITS 1973; 107).

Bár a modernitáshoz más fogalmakat szokás kapcsolni, a harmincas évek közepétől ezek a tartalmilag egyáltalán nem modern fogalmak lettek a (magyar) „modernitás” hordozói. Vagyis maga a modernitás fogalma változott meg – és ehhez képest változott a nemzeti identitás is. A *Könyvről könyvre* különféle témájú, részben válaszcikkei tehát éppen arra mutatnak rá, hogy a húszas évek utáni *aktuális* modernitás, amely túllépett a századeleji nemzeti hagyományon, ellenkezőjébe is fordulhat, és ez által negatív konnotációt kaphat. Babits ezt még inkább távol érezte magától, és ezzel az aktuális, de már nem általános, csak partikuláris nemzeti önazonossággal szemben még kritikusabb volt. Amikor a *Könyvről könyvre* cikkeit írta, már több nemzeti identitástudat (nemzetfogalom és identitás) létezett egymás mellett – eleve nem lehet egységes nemzeti érzést feltételezni, főleg nem a 20. században, csak olyanokat, amikre a politika hivatkozott –, ő pedig a legveszélyesebbnek tartottat emelte ki, de ez nem jelentette azt, hogy ne lett volna kritikus más identitásdarabokkal szemben.

Babits több cikkében élesen kritizálja a magyar olvasóközönség befogadási mechanizmusait: „ami értéknek számít a külföldi íróban, az, úgy látszik, teher és hiba a magyarnál. Irodalmunk »apróbb« kritikusa nem mér egyenlő mértékkel. Mélyre hajlik a Thomas Mann nehéz és stilizált biblikus tárgyú regényei előtt; a magyar írótól azonban megköveteli hogy csak a »körülöttünk levő« valóságot ábrázolja, [...] azt is a lehető leglaposabb naturáлизmus formájában, minden művészi vagy intellektuális megépítés nélkül. Tisztelettel beszél Proust magas és tanulmányoszerű regényírásáról; de ha magyar auctor próbálna hasonlót, bizonyosan tanári katedrára küldené. A franciának vagy angolnak szabad műveltenek és művészeknek lenni. A magyar azonban maradjon ostoba, maradjon őserő, mert máskülönben még a »költő« nevet is elveszik tőle” (BABITS 1973; 214). A kétségbeesett hang több írásban is visszaköszön, s Babits cikkeit a magyarság egészére irányuló, folytonos aggodalom és féltéslengi körbe; baljóslatú látomásait pedig egészen megrendítően, az 1934 júliusi, Tóth Árpád emlékének szentelt írásában a következőképpen írja le: „Irigylésre méltó s kicsit szimbolikus is ez a pályavég. Talán minden művészetnek így kellene búcsúzni, mint ahogy a nap leáldozva ölti föl

a színek teljes pompáját, s a virág »hervadva hinti legszebb illatát«. S talán az egész modern költészet ilyen nagyszerű búcsúzás: ki gondolhatna erre líra nélkül? Nem lehetne-e Tóth Árpád sorsa példa és jelkép is? Ma könnyen az lehet az érzésünk, hogy egész kultúránk a halál előtt áll, minden pillanatban várhatjuk a katasztrófát, s az a káprázatos tűzijáték, a modern költészetnek csodálatos kirobbanása, melynek e század elején még tanúi voltunk, valami ilyen utolsó varázslat, egy leáldozó nap szín-pompája. Nem hős-e a költő, aki az égő házban is a szépség ereklyéjét védi a lángok elől, vagy a süllyedő hajón utolsó leheletéig énekel?” (BABITS 1973; 209).

Melczer is felhívja rá a figyelmet, hogy a *Könyvről könyvre* cikkeinek közös nevezője voltaképpen a magyar irodalom egységének kérdése. Azonban ennek az egységnek az elérése számos akadályba ütközik, s a legnagyobb problémát ezek közül az objektív kritikai értékelés hiánya jelenti (MELCZER 1975; 516). Babits 1933-tól szinte minden cikkében ezzel a kérdéssel foglalkozik, mint például a Németh László *Tanúját* bíráló írásában: „Tanúnak mondja magát; hideg és többnyire terhelő tanú ő; nem is tanú, hanem bíró. Aki ítélkezik, nem szívesen vegyül a vádlottak közé” (BABITS 1973; 102). Az ítéletmondásról később, a cikksorozat lezárása előtt is értekeznek: „Az egész ítélkezés mögött van valami, egy elv, egy ösztön, egy hangulat, ami már nem pusztán személyi. Ez magában a kor lelkében fészkel, érdemes kitapogatni, mint egy betegséget. Az elv a visszametszés elve: a kertész levágja a fölös hajtásokat, hogy a törzs maga zavartalanabban, erőteljesebben fejlődhessen. Evvel már nem lehet vitázni: nem biztos, hogy a botanika érvényes a szellemi téren is. A kultúra hajtásai nem mindenben hasonlítanak a fa ágaihoz. Ha a faágot levágom, sarjad helyette másik, még szebb ág; az Eötvösök és Arany Jánosok ellenben pótolhatatlanok, egyetlenek. Azonkívül a kultúra lényegéhez tartozik a szabadság. A nagy kultúrák úgy nőttek, mint az őserdő. A szellem mindenfelé kinyújtja az ágait, ez a természete. A kritika ollója magától értetődőleg és maghatározás szerint csak arra való, hogy a satnyát irtsa, a beteget, vagy az élősdit. A kertészolló viszont a törvényes származású, egészséges gallyakat is lemetszi, néha csak azért, hogy kevesebb legyen, hogy a lomb ritkuljon, ne terhelje a fát, ne vigye

erejét szerteszét, véletlen és nem kívánt irányokba. A kertész diktátora a fának, és olykor zsarnoka: belekényszeríti egy megrajzolt vonalba, nem tűri, hogy koronát eressen. . . Ilyen diktátori ösztön hajtja a szellemi visszametszés hirdetőit is, de ennek a mélyén különös kishitűség lappang” (BABITS 1973; 302). Babits ezekben a mondatokban a biologizmussal, a két világháború között népszerű szemlélettel száll szembe, azzal, amely – mint ahogyan például Oswald Spengler is – a biológia fogalmait, összefüggéseit tévesen általánosítva, átviszi azokat más tudományterületekre is. A kritikus nem kertész, a kritikusnak a bírálataival segítenie kell az értékes irodalom megszületését, megerősödését, nem pedig kertészszóval levágni mindazt, ami neki nem tetszik, vagy ellenszenves – vagy nem érti. Babits hitet tesz a kultúra szabadsága mellett, melyet a kritikus elősegíthet, a kertész viszont diktátori természetté válhat – szegezi szembe a biologizmussal saját fegyverét.

1939-es utolsó cikkében még egyszer visszatér Németh Lászlóhoz, méghozzá a *Kisebbségben*hez. Ebben az éles hangú bírálatban harcos hevülettel bírálja a „mélymagyar” és „hígmagyar” felosztásán alapuló elgondolást: „Hitviták korát éljük, mint valaha Magyar és Pázmány idején; egymás hiteiben keressük az »országban való sok romlások okait«. Amit egyikünk imád, a másik elégeti; különös eretnokségek támadnak s legdrágább szentképeinket jelölik máglyára. Jellegzetes terméke ennek a lelkiállapotnak Németh László új könyve: *Kisebbségben*. Pajzzsal és dárdával kell kiszállni ellene; ahogy a régi prédikátorok szálltak ki írásaikkal egymás ellen” (BABITS 1973; 288). Németh László elgondolásának legnagyobb hibája, hogy két, sok vitát kiváltott fogalmát nem határozza meg pontosan, ennek következtében azok eltérő interpretálása is lehetséges, s megítélésük már-már világnézeti kérdéssé vált. Babits legfőbb ellenvetése az idézett gondolatokkal szemben az, hogy Németh László elsősorban az általa speciálisan értett hagyománytudat szerint tenne különbséget az „idegenek” és a „magyarok” között; míg az előzőbe tartozna például Kazinczy Ferenc, addig az utóbbiakban Móricz Zsigmond (két kiragadt név az általa felállított névsorból). Pajzzsal és dárdával kelne hát ki minden származási és hagyományalapú megkülönböztetés ellen – nem beszélve arról, hogy Kazinczyt egyik elődjének tekintve, Németh László

kategorizálása szerint maga is az „idegenek” közzé tartozónak érezhetné magát.

Babits egyébként mindenféle, őt magát elfogultsággal vádoló kritikát határozottan elutasít a *Könyvről könyvre* cikkeiben; ezt láthatjuk például egy több darabból álló cikksorozatban, melyet a népköltészet apropóján írt. A szövegekből kiderül, hogy Babits több oldalról is (többek között Kodály Zoltántól) bírálatot kapott, miszerint a népköltéssel szemben hol kedvező, hol pedig épp ellenkezőleg, elutasító magatartást mutatott. Ezekre válaszul írja: „nekem eszem ágában sincs valami »íránynak« kedvezni: én egyszerűen a jó versnek kedvezek, s nem igen tehetek róla, ha a fiatal generáció legjobb versei ma oly gyakran mutatnak »népi« vonásokat. Valamikor harcoltam a népies ellen: egy túlélő és epigon népiesség volt az, a Szabolcskáké és Pósáké. Ma fiatal költők mintha friss forrásokot nyitottak volna, ugyanabból a régi, a népi talajból... Különös ritmusa a magyar lélek életének, hogy ez összeesik Kodályék gyönyörű fölfedezéseivel. Szó sincs róla, hogy én megvetném a népköltészetet mint egyszerűen »irodalmilag műveletlen emberek költészetét«. Csak a népköltészet mitológiáját vetem meg. Nem tudom hinni a Népet, mint ezerfejű mesebeli Költő-Briareósz, aki kollektíve írja verseit, melyek csalhatatlanul remekművek lesznek” (BABITS 1973; 95–96). Ezekben a sorokban az ideológiát utasítja el, az esztétikai élményt, tartalom és forma összhangját tarva egyedül bármilyen bírálat tárgyának. A művészet, az irodalom csak a művészet és irodalom eszközeivel mérhető, az író, a kritikus miközben valamilyen művet, bírálatot hoz létre, nem jobb- vagy baloldali, nem népnemzeti vagy liberális, hanem csak író, kritikus. Magánemberként lehet ideológiai, politikai elkötelezettsége, de művészként, alkotóként csak a létrehozandó írás művészi követelményeire figyel.

Azt láthatjuk tehát, hogy a *Könyvről könyvre* cikkeinek, a választott könyveknek mindegyikének valamilyen magyar (nemzeti) vonatkozása van. Ez hol egészen egyértelmű, hol kevésbé szembeötlő: Babits még az *Ínyesmester* című, a tulajdonosa elmondása szerint hat hold földnél is többet érő, „igaz és irodalmi” szakácskönyvet vizsgálva is arra a következtetésre jut, hogy „minden európai látóköre – vagy mondjuk inkább:

ízléshorizontja – mellett is teljesen magyar könyv. Inkább Krúdy Gyula szelleméből lebeg itt valami” (BABITS 1973; 111–112).

Babits magyarságtudata nincs kapcsolatban sem a hatalommal, sem a frusztrált önismerettel, sem a történelem számonkérésével; Babits magyarsága a kultúrát tekintő vizsgálata tárgyának. Jól látható, hogy a magyarságot világirodalmi mércével méri, ezért vannak jegyzetei között kitekintő írások más nemzetek műveire, aktuális körülményeire. Babits a cikksorozatban a könyvkritikák megírása által gyakorolta azt a véleményformáló vezérszerepet, melyet Ady halála után kénytelen-kelletlen volt magára öltetni. Babits Osvát halála után – amikor Móricz kiválását követően Gellért Oszkárral vitték tovább a *Nyugatot* – újíttotta fel a *Könyvről könyvre* sorozatát. A hangsúly ekkor megváltozott: egyfelől a *Nyugat*nak mint a korabeli irodalmi életben mérvadó, bár többfelől támadott lapnak a szerkesztőjeként saját véleménye, kritikája kanonizáló erővé lett – még ha nem akarta, akkor is, és a vele polemizáló hangok ellenére is, másfelől írásaiban erősebb lett és erősödött a politikai, ideológiai különbségtevés, vagyis modernitás és nemzeti identitás kérdései kikerültek az irodalomesztétika kizárólagos hatóköre alól.

IRODALOM

BABITS Mihály (1973): *Könyvről könyvre* (sajtó alá rendezte és az utószót írta BELIA György). Budapest, Szépirodalmi

GELLÉRT Oszkár (2017): Budapest Székesfőváros Polgármesteri Hivatalának; Budapest, 1929. május 31. In „*olvasd el szigorú szemmel cikkemet*”. *Babits Mihály és Gellért Oszkár Nyugat-levelezése, 1929–1941* (összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezetőt írta BUDA Attila, PATAKY Adrienn). Budapest, Gondolat, 30.

MELCZER Tibor (1975): Babits Mihály: *Könyvről könyvre*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4., 516–519.

JEGYZETEK

¹ Babits többször írt Földessy Ady-kiadásáról (például *Tanulmány Adyról, Megjegyzések Földessy Ady-könyvére, Utolsó Ady-könyv*).

² 1924. április 1., *Balassa*

³ 1933. február 16., *Új népiesség*

⁴ 1933. május 1., *Katolikus költészet*

⁵ Lásd az 1939. augusztusi írásokat.